

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ МАРКАЗИ БУХОРО
ВИЛОЯТ БЎЛИМИ
ЎЗБЕКИСТОН МУСУЛМОНЛАРИ ИДОРАСИ ВИЛОЯТ ВАКИЛЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ ВИЛОЯТ БЎЛИМИ
БУХОРО ВИЛОЯТ МАДАНИЯТ БОШҚАРМАСИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
БУХОРО МУҲАНДИСЛИК ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ БУХОРО
ДАВЛАТ ТИББИЁТ ИНСТИТУТИ
ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ
МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ МУҲАНДИСЛАРИ ИНСТИТУТИ
БУХОРО ФИЛИАЛИ

*2020 йил – “Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш
йили”*

ЖАҲОЛАТГА ҚАРШИ МАЪРИФАТ: ЎТМИШ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН

*“Жаҳолатга қарши маърифат билан курашган
мутафаккирлар” шиори остида буюк
аждодларимиз, жумладан, ХХ аср жаҳид адабиёти
намояндалари ҳаёти, ижоди, тараққийпарвар
гоялари тарғиботига бағишланган вилоят
миқёсидаги илмий-амалий анжуман материаллари*

2020 йил 15 сентябрь

Бухоро - 2020

БУХОРО МАТБУОТИ 100 ЁШДА: 1920 ЙИЛ 9 СЕНТЯБРЬ – “БУХОРО АХБОРИ” ГАЗЕТАСИНИНГ 1-СОНИ ЧОП ЭТИЛГАН КУН

Раҳмонов Камол Жамолович

Бухоро давлат университети Жаҳон тарихи кафедраси доценти

1920 йил август охирлари ва сентябр ойи бошларида Бухоро амирлиги ағдарилганидан кейин унинг ўрнида тузилган Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукуматининг режа, дастур ва вазифаларини собиқ амирлик ҳудудида яшовчи аҳолига етказиш мақсадида маҳаллий матбуотга асос солиш, яъни махсус бир газета чоп этириш масаласи кун тартибига қўйилади. БХСР ҳукумати аъзолари аксарияти Бухоро жадидчилик ҳаракати намояндалари бўлиб, улар орасида матбаачилик мактабини бир қадар ўтаган (1912-1913 йилларда чоп этилган “Бухоройи Шариф” ва “Турон” газеталари мисолида), муҳожирликда бўлса-да, газеталар чоп этишга мутасаддилик қилган (1918-1919 йиллардаги “Қутилиш”, “Учкун” газеталари, “Тонг” журнали мисолида), журналистик малакага эга бўлган вакиллар ҳам бор эди[4, 24-б]. Янги ҳукумат сиёсатини кенг жамоатчиликка тарғиб қилишдек вазифани бажаришда матбуотнинг роли беқиёс эканлигини англаган масъул лавозимлардаги раҳбарлар газета нашр этиш ишига муҳим масалалардан бири сифатида қарадилар. Шунинг учун **1920 йил 9 сентябрда**, яъни амирлик тузуми ағдарилганидан роппа-роса бир ҳафта ўтиб, БХСРнинг маркази Эски Бухоро (ҳозирги Бухоро) шаҳрида ўзбек адабий тилида, ислоҳ қилинган араб имлосида

Жаҳолатга қарши маърифат билан курашган мутафаккирлар

62

“Бухоро ахбори” (اخبارى بخارا) номи билан газета чоп этилди[3, 44-б].

“Бухоро ахбори”нинг 1920 йил 9 сентябрда босмахонадан чиққан 1-сониди “Мақсад ва маслак” номли муҳарририят томонидан босилган йирик мақолада: “Газетанинг мақсади бухороликларга инқилобимизнинг ва унинг амалларини, сабабларини, унинг қоида ва фазилатларини бир суратда тушунтирмакдан иборатдур... Шу баробар келажак ишларининг саодат ва иқболи йўлинда рағбат этиб, Бухоронинг ободлиғига хизмат этмак”[1] каби фикрлар мавжуд. Тўрт саҳифада чоп этилган “Бухоро ахбори” газетасининг дастлабки сони билан батафсил танишилганда, унинг 1-саҳифаси юқори қисмида "نداشله ته وه بخار اليك"

ار بولسون ك موباره نينگيز ته وه نازاد ار
Ватанингиз муборак бўлсун!” шиори қайд қилинган. Кейинги барча сонларига совет даври матбуоти учун анъана бўлиб қолган
!شينگيز برله رى يوقسولله دونيا بوتون
“ яъни: “Бутун дунё йўқсуллари бирлашингиз!” шиори асос қилиб олинган.

“Бухоро ахбори” газетаси шакли билан танишилар экан, газета катта форматда 2 саҳифада, ўрта форматда 4 саҳифада, юпқа ва сифати юқори даражада бўлмаган сарғиш рангли босмахона қоғозида чоп этилган. Газета биринчи сонининг 1-саҳифасида ҳукумат раҳбарларининг салмоқли мақолалари ва турли-туман маълумотларга эга бўлган муҳарририят томонидан тайёрланган мақолалар босилган. Юқоридаги фикр далили сифатида айтиш лозимки, газетанинг илк сониди БХСР Халқ Нозирлар Шўроси раиси Файзулла Хўжаевнинг “Кунтуғди” "كونتوغدى" номли йирик мақоласи эълон қилинган. Газетанинг 1-саҳифаси тенг ярмини эгаллаган мазкур мақолада Бухорода 1920 йил сентябр оyi бошларида юз берган кескин сиёсий жараёнлар ўз даври талабларидан келиб чиққан ҳолда баён қилинган[6].

“Бухоро ахбори” газетасининг 2-саҳифасида муҳарририят аъзолари ва айрим мутасадди ҳукумат раҳбарларининг ички муаммоларга оид йирик мақолалари ҳамда БХСР хўжалик ҳаётининг турли тармоқларига тегишли хабарлар босилган.

Газетанинг 3-саҳифаси БХСР атрофидаги мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ҳаёти, Шарқ ва Ғарбнинг турли давлатларида кечаётган воқеалар тафсилотига йўналтирилган. Юқоридаги турли-туман чет эл матбуот органларидан кўчирилган

Жаҳолатга қарши маърифат билан курашган мутафаккирлар

63

мақолалар “Биздан ташқарида”, “Чет элларда”, “Шарқда”, “Шўролар иттифоқида”, “Туркистонда” каби рукнлар остида босилган. Кейинги сонларда бу рукнлар доираси янада кенгайиб борган.

“Бухоро ахбори”нинг тўртинчи, яъни сўнгги саҳифаси БХСР ҳукуматининг буйруқ ва қарорлари, ҳукумат муассасалари ва нозирликларнинг билдиришномаларидан иборат бўлиб, улар “Ҳукумат тадбирлари” ва “Расмий қисм” рукнлари остида берилган.

“Бухоро ахбори” газетаси Бутун Бухоро инқилобий кўмитаси (ревком), кейинчалик (1921 йилдан) БХСР Марказий Ижроия кўмитаси (МИК) органи сифатида чоп этилган. Мазкур газета Бухорода ўзидан олдинги матбуот органларидан фарқли равишда ҳукумат томонидан ажратилган махсус маблағ ҳисобидан расман

(ҳозирги “Бухоронома” газетаси каби) 1920 йил 9 сентябрда чоп этилган 1-сонидан бошлаб 2 йил давомида, яъни 1922 йил 21 сентябрга қадар ҳафтада бир марта 1000-1500 нусхада босмахонадан чиқарилиб турилган¹.

“Бухоро ахбори” газетасининг 1-сони 4-саҳифаси охиридаги маълумотдан аниқ бўладики, газетанинг дастлабки муҳаррири маърифатпарвар, матбаачилик соҳасида муайян тажриба орттирган Маҳмуд Саид Аҳрорий² ҳисобланади.

Шу ўринда “Бухоро ахбори” газетаси биринчи муҳаррири масаласида муаммо мавжуд. Бир қатор тарихий тадқиқотларда ва матбаачилик ўтмишига бағишланган публицистик мақолаларда “Бухоро ахбори”нинг биринчи муҳаррири машҳур адиб, БХСР ҳукумати нозирларидан бири Абдурауф Фитрат (1886-1938) бўлган мазмунидаги хабар ва маълумотлар учрайди[2, 9-б]. Газета 1-

¹ Газета 1923 йил 16 октябрдан “Озод Бухоро”номи билан чиқа бошлаган. Маориф нозирлиги органига айлантирилгач, 2000-2500 нусхага кўпайган. Бу газета 1930 йил октябр ойигача чоп этиб турилган. Мазкур матбуот органлари ҳозирги “Бухоронома” газетасининг ўтмишдоши саналади.

² Маҳмуд Саид Аҳрорий -1895 йилда Арабистонда туғилган. 1920 йилнинг кузида Бухорога келади ва Ёш бухороликлар партиясига аъзо бўлиб киради. Шу вақтдан бошлаб, БХСРнинг ягона матбуот органи “Бухоро ахбори” газетасида муҳаррир вазифасида хизмат қилади. 1921 йил июнидан БХСРнинг Озарбайжондаги консули бўлиб ишлади. Бухорога қайтгач, 1923-1924 йиллар давомида “Озод Бухоро” газетасида муҳаррир ўринбосари ва давлат нашриёти раҳбари лавозимларида фаолият юритди. 1925 йилдан Саид Аҳрорий Самарқандда молия-иқтисод техникумида ўқитувчилик қилган. 1930 йил 12 ноябрида айнан шу ерда хибсга олинган. 1931 йил 23 майда Москва шаҳрида РСФСР жиноят мажмуасининг 58-моддаси 4-банди билан отувга ҳукм этилган. Ўлиmidан сўнг оқланган.

Жаҳолатга қарши маърифат билан курашган мутафаккирлар

64

сонининг асл нусхаси юқоридаги фикрнинг асоссиз эканлигини манбавий исботидир.

Яна бир муаммо- газетада қайси тилда мақолалар чоп этилганлигидир. БХСРда аҳолининг ўзбеклардан кейин кўп сонлилиги жиҳатидан тожиклар иккинчи ўринда турган, шу сабабли “Бухоро ахбори”нинг 2-сонидан бошлаб газетанинг айрим саҳифаларида тожик тилида ҳам хабар ва мақолалар эълон қилинган. Бироқ газетанинг олтинчи сонига келиб, тожик тилида материаллар берилиши тўхтаб қолди. С.Аҳрорийнинг мақоласида ёзилишича, бунга сабаб тожик тили муҳарририяти аъзоларининг тез-тез ўзгариб туриши, масъулиятсизлиги, малакали журналистларнинг етишмаслиги эди [5].

“Бухоро ахбори” газетасининг бугунги кундаги сақланиш ҳолати билан боғлиқ бир қатор муаммолар, уни келажак авлодга етказиш

бўйича муҳим вазифалар мавжудлиги юзасидан фикр-мулоҳазаларни мазкур мақола орқали қайд этиш зарур деб ҳисобладим.

Бор-йўғи 49 та сони чоп этилган “Турон” газетасидан сўнг, ўзбек тилида мунтазам ўқувчиларга етказилган газета “Бухоро ахбори” бўлган. 1500-2000 нусхада чоп этилган газетанинг тахламлари Бухоро вилояти марказий кутубхонасидан ташқари Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви (ЎзРМДА)да сақланганлиги, улар ҳам тўлиқ эмаслигини ҳисобга олсак, маънавий хазинамиз ҳолати аянчли эканлигидан ташвишга тушамиз.

Нашриётчилик ишларига етарли маблағ ажратилмаганлиги туфайли БХСР ҳукуматининг дастлабки йилларида (1920-1921) бу соҳада бир қатор муаммолар кўзга ташланган, анъанавий қоғозсозликнинг издан чиққанлиги, молиявий аҳвол оғирлиги туфайли газеталар сифати анча паст қоғозга чоп этилган. Бу эса уларнинг узок сақланиш ҳолатига салбий таъсир кўрсатган. Газеталар XX аср дастлабки ўн йилликлар тарихидан маълумот берувчи манба бўлганлиги туфайли турли йилларда газетанинг муҳим материалларидан фойдаланган тадқиқотчилар кўпгина саҳифаларга ҳар хил белгилар ва чизиқлар қўйиб, ҳамма вақт ҳам газеталарга эҳтиёткорона муносабатда бўлишмаган. Масалан, 1920-1921 йиллардаги юзлаб газета саҳифаларида, айниқса, маориф

Жаҳолатга қарши маърифат билан курашган мутафаккирлар

65

ва маданият соҳаларига бағишланган мақола ва хабарлар қизил рангли қалам билан бўялган.

Газеталарнинг кўп нусхада эмас, фақат бир нусхада эканлиги туфайли бир қатор сонлар йиртиб олиб кетилганлиги ёхуд бошқа сабабларга кўра айрим сонлари мутлақо мавжуд эмаслиги янада аянчлидир. Газеталарнинг даврий кетма-кетлик асосида тахламларини ўрганганимизда, 1920 йил чоп этилган 15 та сонидан 4-сон, 1921 йил давомида чоп этилган 45 та сондан 16-, 17-, 59-сонлар, 1922 йилги 61-122- сонлари орасидан эса 61-63-, 68-, 74-сонлари умуман йўқ.

Шунингдек, тахламларда мавжуд бўлган газета саҳифаларининг айримлари бутун ҳолатда эмас, оқибатда тарихий тадқиқотлар учун муҳим манбавий материал бўла оладиган мақолаларнинг аксариятини охиригача ўқиб чиқиш имконияти чекланган. Масалан, Ф.Хўжаевнинг “Кунтуғди” (1-сон, 1920 йил 9 сентябр), А. Муҳиддиновнинг “Фуқаро ҳукумати” (8-сон, 1920 йил 21 ноябр),

Маҳмуд Саид Аҳрорийнинг “Идораларнинг тузатилиши” (38-сон, 1921йил 28 май), Чўлпоннинг “Театр-томоша” (58-сон, 1921 йил 8 декабр) ва ҳоказо мақолаларни тўлиқ ўқиб, таҳлил қилишнинг иложи йўқ. Бундай фактларни кўплаб келтириш мумкин.

Ортада қолган йиллар давомида турли омиллар туфайли газета таҳламларининг бир жойдан иккинчи жойга кўчирилиши, қолаверса, ҳозирги кутубхона подвалининг архив ҳужжатларини сақлаш талабларига тўла жавоб бермаётганлиги ҳам улар сифатига ўз таъсирини ўтказмоқда.

Юқорида қайд этилган бир қатор муаммоларни ечими сифатида газеталарни келажак авлодга тарихий ва маънавий мерос учун сақлаб қолиш мақсадида қўйидагича таклифларни беришни лозим топдик.

1. Бугунги замонавий кимё-технология ютуқларидан фойдаланиб, газеталарни таъмирлаш, фотолавларини тозалатиш зарур.

2. Бухоро давлат меъморий-бадий музей кўриқхонаси, ЎзРМДАда ва Ф.Хўжаев уй-музейида ҳам газеталарнинг айрим сонлари сақланмоқда. Ўшалардан нусхалар олиб, таҳламларда мавжуд бўлмаган сонлар ўрнини тўлдириш имкониятларини кўриш керак.

Жаҳолатга қарши маърифат билан курашган мутафаккирлар

66

3. Кейинги йилларда Бухоро вилояти марказий кутубхонасининг техник ходимлари томонидан хайрли иш амалга оширилиб, “Бухоро ахбори” газетасининг 137 та сони ва “Озод Бухоро” газетасининг 1926-1928 йиллари таҳламлари электрон варианти яратилган. Бу иш давом эттирилса, шунингдек, “Озод Бухоро” газетасининг 1923 йил таҳламининг ҳам электрон версияга айлантирилса, 1924 йил таҳламлари ЎзРМДАдан олиб келинса тадқиқотчилар учун қулайлик туғдирар эди.

Бу эса жиддий ва айна пайтда ўта масъулиятни талаб қиладиган вазифалар ҳисобланади. Мазкур қайд этилган талаб ва таклифлар ўз вақтида бажарилса, келажак авлод ҳам муҳим тарихий манбадан баҳраманд бўлар эди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мақсад ва маслак //Бухоро ахбори. 1-сон. 1920 йил 9 сентябр.
2. Наимов Н. Бухоро жадидлари (тарихий очерклар). -Т.: Фан, 2000.
3. Раҳмонов К. “Бухоро ахбори” газетаси - Бухоро Республикаси матбуот органи //Жамият ва бошқарув. -Т., 2004. № 2. -Б.44-46.

4. Раҳмонов К., Ҳайитов Ж. Бухорода маҳаллий матбуотнинг вужудга келиши тарихидан (XX асрнинг биринчи чораги) // Бухоро давлат университети илмий ахбороти. -Бухоро. 2008. № 3. -Б.24-28.
5. Саид Аҳрорий. Газетанинг биринчи даври // Озод Бухоро. 88-сон. 1924 йил 11 май.

МУНДАРИЖА

Сўз боши ўрнида **Ф.Б.Ибрагимова** 3 Жаҳолатга қарши маърифат билан курашишда мутафаккир жадидлар қарашларининг ўрни **М.Д.Пардаева** 5

Файзулло Хўжаев хотирасини абадийлаштириш

Й.Генжаев 13

Turkistonda “Jadidchilik” harakatining vujudga kelishi va mohiyati

J.Elov, F.Abdullayev 18 Абдурауф Фитрат - шарқ мусиқа мактаби ташкилотчиси **Ғ.Н.Баротов** 23

ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА ТАРИХИЙ МУҲИТ

Жаҳолатга қарши маърифат билан курашган буюк мутафаккирлар **О. Холова** 27

XX аср бошларида Бухоро амирлигидаги ижтимоий-сиёсий вазият ва ёш бухороликлар фаолияти **Л.Э.Гадоева** 32

Жадидчилик ва ўзбек миллати маънавий, маърифий қадрияти ва мустақиллиги **Ф.Қурбонов** 38

Жадидчилик ҳаракатининг вужудга келиши **М.Мусоева** 44

Жадидчилик ҳаракатининг вужудга келиши ва тарихий муҳит **З.Ж.Бозорова** 47

ЖАДИД АДАБИЁТИ: МИЛЛИЙ УЙҒОНИШ ВА ИСТИҚЛОЛ ТАФАККУРИ

Фитрат - "Чигатой гурунги" жамиятининг ташкилотчиси

Ш.Н.Ахмедова 51

Абдурауф Фитрат ҳаётига бир назар **Ш.Х.Ниёзова** 55

Жадид маърифатпарварлик ҳаракатининг ғоявий асослари **Ж.Аслонов** 59

Бухоро матбуоти 100 ёшда: 1920 йил 9 сентябрь – “Бухоро ахбори” газетасининг 1-сони чоп этилган кун.

К.Ж.Раҳмонов 61

Бухоро жадидларининг матбуотчилик фаолияти

Д.М.Жамолова 66

Жадид маърифатпарварларининг кутубхоналар тараққиётидаги ўрни **А.Ҳакимов** 69

Жаҳолатга қарши маърифат: кеча ва бугун...

Н.Худоярова __